

2020 / Vol:6, Issue:30 / pp.1386-1396

REVIEW ARTICLE

Arrival Date : 11.07.2020

Published Date : 10.09.2020

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.393>

Reference : Özmenli, M. (2020). "Savaş Sporu Cirit", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(30):1386-1396.

SAVAŞ SPORU CİRİT

Combat Sport Javelin

Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ

Giresun Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Giresun/TÜRKİYE

ABSTRACT

Sporun kökenleri insanlığın doğuşuna bağlıdır. Tarihteki ilk sporlar ister araçlı, ister araçsız olsun savunma ve saldırı amaçlıdır. Savaş ve av pratikleri için gerekli becerilerin kazanılmasına yönelik çeşitli atlı oyunların varlığı bilinmekte ve bunların başında atlı birliklerin en gözde savaş eğitim aracı, bayram ve törenlerin biçimlendiricisi, halk ve saray eğlencesi olması dışında, rekabete dayalı önemli bir spor konumuna yükselmiş atlı cirit oyunu gelmektedir. Bu sporun aracı değnek veya sırık yani ahşap malzemedir. Tarihte yakın dövüş silahı olmakla beraber Türklerin hafif ve kısa boylu mızrakları ise uzak mesafe silahı olarak kullanılmıştır. Günümüzde halen oynanan nadir savaş oyunlarından bir tanesidir. Türk kültürü içerisinde yer alan bu spor atla yapılan bir spordur. Selçuklularda ve Osmanlılarda yasaklanıncaya kadar hem sarayda hem de halk arasında oynanmıştır. Türklerin savaşlarda kullandıkları taktik esnasında mızrak ile saldırılar ve geri çekilmeler bu sporun doğuşu olma ihtimalini güçlendirmektedir. Hemen bütün meydan savaşlarında uygulanan ve başarı yüzdesi oldukça yüksek olan Bozkurt taktığının önemli bir silahıdır. Çalışmamızda, M.Ö 53 tarihinde gerçekleşen Carrhea Savaşında da uygulandığı bilinen bu taktik esnasında bu oyuna temel teşkil etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulacaktır. Ayrıca Türk Savaş tarihindeki diğer savaşlardan da örnekler verilmeye çalışılacaktır. Ana kaynaklar ve çağdaş kaynakların taranması ile çalışma gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Mızrak, Cirit, Spor

ÖZET

The origins of the sport are tied to the beginning of humanity. The first sports in history, be it with or without a vehicle, are for defending and attacking. The presence of various equestrian games for acquiring the skills required for war and hunting practices is known and the most important of these is the equestrian javelin game, which has been promoted to an important competitive sports position in addition to being the most popular combat training tool among equestrian troops and the formative element of the festivals and ceremonies. The tool of this sport is a wand or pole, that is, a wooden material. Although historically a melee weapon, the light and short spears of the Turks were used as long-distance weapons. It is one of the rare war games still played today. This sport, which is a part of Turkish culture, is a sport played with horses. It was played both within the palace and in public in the Seljuk and Ottoman periods, until it was banned. The spear attacks and withdrawals during the tactics used by Turks in wars strengthen the possibility of the birth of this sport. It is an important weapon of Bozkurt tactics, which is applied in almost all field battles and has a very high percentage of success. Our study will focus on the possibility that this tactic, which was also known to have been practiced in the Battle of Carrhea in 53 BC, might have formed the basis for this game. In addition, an attempt to provide examples from other wars in Turkish War history will be made. The study will be carried out by scanning main sources and contemporary sources.

Keywords: War, Spear, Javelin, Spor

1. GİRİŞ

Tarih biliminin ana aktörü insan ve gerçek olaylardır. İnsan bilinen varoluşundan itibaren hareketli bir yaşam sürmektedir. Bu hareketlilik istek ve hırs ile birleşince olumsuz ortamlar oluşmaya başlamıştır. Toplayıcılık ve avcılık döneminden itibaren önce doğaya karşı bir güç oluşturma, sonra da insanın insana karşı başlattığı bu hareketlilik, mücadele ve de savaş anlamları kazanmıştır. Hem doğaya karşı bu mücadelesini hem de sonra insanın insana karşı gerçekleştirdiği savaşı kendi lehine çevirmek amacıyla çeşitli araçlar üretme yoluna gidecektir. Bu araçlar zaman içerisinde silah adını alacaktır. İlk silahlar uzak mesafe silahları olmuştur. İhtimal dâhilinde bu ilk uzaktan silahın adı da mızraktır. Mızrak o çağların güçlü ve devasa iri hayvanlarına karşı en etkili savunma ve saldırı aracıdır. Bilinen ilk mızrağın nasıl olduğu hakkında bilgi yeterli olmamakla birlikte zamanla arkeolojinin bilim âlemine kazandırdığı bilgilerle silah daha da bilinir hale gelmiştir.

Savaş taktikleri ve stratejiler barış zamanlarında oynanan oyunlarla pekiştirilir. Bu oyunlardan bazıları at yarışları, ok atma, güreş ve cirit sporlarıdır. Anadolu'da bazı yörelerde bir zamanlar daha yoğun, ancak

şimdilerde daha kısıtlı olarak oynanan bir spor etkinliği olan ciritin tarihi hakkında çok fazla bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Cirit ile mızrak birlikteliği yadsınamaz bir gerçek olduğunu kabul edildiğinde belki de cirit sporunun tarihi biraz daha belirginleşebilir. Cirit sporunun tarihi ile ilgili bilgilerimizin çok fazla olmayışının nedeni, yazılı belgelerin olmamasındandır. Uzak mesafe silahı olarak savaşlarda özellikle ok ön plana çıktığı için yazılanlar genel de okçuluk üzerine olunca mızrak daha geri planda kalmıştır. Çalışmamızda *Carrhea Savaşı*'nı merkeze almak suretiyle konu irdelenmeye çalışılacaktır. Belki sonraki çalışmalara temel olması tarafımızca sağlanmış olacaktır.

2. SPOR- SAVAŞ VE HİLE

Spor; içerisinde yenme ve üstün olma gibi insan içgüdülerinin tatminini amaç edinen, evrensel kuralları olan ve de rekabete dayalı etkinlikler bütünüdür. Spor sanattır; disiplin gerektirir. Spor sanattır; çeviklik ve kıvraklık gerektirir. Spor sanattır; önceden sezi gerektirir. Spor sanattır; ekip çalışması gerektirir.

Savaş; Savaş insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İncelemelere göre, aşağı yukarı 6.000 yıldan beri" insanlar örgütlenmiş biçimde birbirleriyle savaşıyorlar (Daver, 1992: 181).

Savaş esnasında teknikler ve prensipler bireysel veya takım halinde, belirli bir disiplin içerisinde, bir yönetime göre kullanılır. Teknikler ve prensipler: duruşlar, adımlar, hamleler, kesişler, tutuşlar, atışlar, kırışlar, kaçışlar, çiplak elle veya silahla, bir veya birden fazla hasma karşı kendini veya bir grubu korumak amacı güder.

Bu tanımlara bakıldığında spor savaşın hazırlığıdır. Mei Yaochen: "Savaş incitmektir" (San Tzu, 2013: 89). Spor dinç kalmaktır. Bir savaş sporu olan ve mızrak yerine değnekle oynanan bu oyundaki yani cirit sporundaki eylemler bedeni dinç, vücudu dengeli, zihni aktif hale getirmektedir.

Savaşlarda dört şey önemlidir. Ekipman (silah, zırh, binek), lojistik (savaş için kaç kişinin donatısı), eğitim ve taktik. Taktik ve ekipman konuları savaşların kazanılması için en önemli unsurlardır. Doğal olarak eğitim de bunun diğer bir parçasıdır. Bu da savaş sporları vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Askeri tarihçiler; savaşlarda yakın dövüşün yorucu bir yöntem olduğunda ittifak ederler. Kazanılmış olsa bile yaralanma ihtimali de vardır. Birçok bilim adamı ve askeri savaş araştırmacıları uzak mesafe silahlarıyla mücadelenin daha akıllıca bir yöntem olduğunu belirtirler (Çerezci, 2019: 482). Ordular savaşları kazanmak için doğru taktik ortaya koymak ve bu taktiği uygulamak zorundadırlar. Türklerin kullandıkları savaş taktiklerinden biri de meydan savaşlarında uyguladıkları sahte bir saldırı ve aniden geri çekilerek düşmanı istedikleri yere çekme taktiğidir. Bu taktiğe bazı bilim adamları "kurt kapanı" taktiği adını vermektedirler (Sevim, 1988: 66-67). Geri çekilme taktiği ile ilgili bilgileri ilk olarak Herodot'ta (MÖ 5. yüzyıl) görmekteyiz. Pers-İskit savaşları esnasında uygulandığı eserin birçok sayfasında görülebilmektedir (Herodot, 2010: IV-83, 120, 134, 329, 343, 349 vd).

Türklerin farklı zamanlarda ve mekana göre taktik üretebildiği bilinen bir gerçektir. Keegan'a göre bunların en meşhuru 'baskın ve kısa muharebe' yöntemidir (Keegan, 1993: 249). Türk silahlarının teknik özellikleri ve yapı formları ile ilgili olan bu taktik (Köymen, 1992: 267-268), süvarilerin yüksek hareket kabiliyeti ve ok atma maharetlerine dayanır (Göksu 2015: 200). Türk savaşçıların, meydan savaşlarında uyguladıkları en önemli aşamalardan biri mızrak kullanmadır. Ardından ok ve sonunda kılıç gelmektedir. Bu taktiğin, İskit ve Hun çağından itibaren doğuda ve batıda hüküm süren bütün Türk devletlerinde uygulandığı kanaati yüksektir. At, mızrak ve ok Türk savaş kabiliyetinin en önemli unsuru olmuştur.

At sırtında küçük ve hareketli bir grup, savaş için yer ve zaman seçebilir, düşmanı tuzağa düşürebilir ve bozkırda çabucak gözden kaybolabilirdi (Kelly, 2016: 42). Birçok bilim adamının ortak ifadesinde Türklerin uyguladıkları bu taktikte küçük bir grubun saldırısı ki mızrak ve ok olduğu düşünülmektedir. Sonra geri çekilirken takipçilerine geriye doğru gerçekleştirdikleri ok atışı ve istedikleri yere çektikten sonra da pusu hareketiyle imha gerçekleştirilmektedir.

Ortaçağ Türk tarihi hakkında eseri olan yazarlardan Reşidü'd-din; " Vaad edilen vakit gelince (Cuma vakti), Leşker-i İslam hep bir ağızdan tek bir sesleri ile ortaya çıktılar ve te'yid-i ilahi ve sağlam bir kalb ile düşman ordusunun merkezine hücum ettiler. Demir bir dağdan daha sağlam olan düşman saflarını 'etrafa saçılmış renkli yünler' gibi dağıttılar" (Reşidü'd-din; 2010: 82) diyerek kurt kapanı taktiğini edebi bir üslup ile tanımlamıştır. Düşman saflarını dağıttıkları bilgisi, bize göre atılan mızrak ve ok gibi saldırı silahının varlığına işaretir.

Bu savaş taktiğini ustaca uygulayan Selçuklu birlikleri, olgunlaşmış, hızlı manevra gücüne sahip hafif süvari birliklerinden oluşmaktadır (Özgüdenli, 2017:153). Selçuklu ordusunun savaş stratejisinin basit ama etkili bir

plana dayandığı Selçuklu tarihçilerinin ortak görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu stratejiyi de pusu kurmak, sahte ricat, kuşatma ve imha olarak belirtirler (Özgüdenli, 2017:154). Yine Özgüdenli; “ Türk kuvvetleri toplanacakları yerde, sağa sola dağıldıkları, sonra fırsat bulunca ansızın korkunç naralarla tekrar göründükleri ve hücumla geçmeleridir” diyerek bu taktiği “dağınık bir şekilde savaş” diye isimlendirmektedir (Özgüdenli, 2017:155. dn. 93).

Hile; “düşmanı vurmak için, şu iki silah kullanılmalıdır; bu iki silah düşmana ölüm getirir.” (Yusuf Has Hacib, 1985: b 2355/175). “ He şeyden önce düşmana karşı hile ve hud’aya başvurulmalıdır; bu hile ağına düştüğü için, utancından düşman yüzünü kızartsın.” (Yusuf Has Hacib, 1985: b 2356/176.)

Savaş esnasında hile yapmak savaş yönetenlerin en fazla müracaat ettikleri yöntemlerdendir. Kazanmak duygusu, aklın iyi kullanılması ve gerektiğinde hile yapılmasını gerektirir. Sun Usta: “Eğer düşman güçlerinin yarısı ilerler yarısı geri çekilirse seni aldatmaya çalışıyorlardır.” (San Tzu, 2013: 160). Bütün savaşan topluluklar çeşitli hilelere müracaat etmişlerdir. Asya kaynaklı olduğu çok açıkça görülen “Savaş Sanatı” yazarının uyarısından anlaşılmaktadır.

Sporda da bu hile hareketlerine benzer eylemler görülmektedir. Konunun gelişiminde cirit sporundaki hileden bahsedilecektir. İnsanlık kazanma odaklı bir yaşam tarzına sahip ise eylemlerini de ona göre düzenlemiştir veya düzenlemektedir.

3. EN ESKİ SİLAH OLARAK MIZRAK

İlk insanlar muhtemelen doğada bulabildikleri araçları kullanıyorlardı. Ağaç parçaları, taşlar ve kemikler bir düşmanla karşılaşıldığında onu ezmek, parçalamak, delmek ya da başka bir şey için kullanılıyordu. Sopa ve taş bunların ilki sayılabilir. Zamanla sopa ve taş bir silaha dönüşmüş olabilir. Bununla birlikte, bir hedef için geliştirilen silahların ilki ve en öldürücüsünün mızrak olduğu arkeolojik kalıntılar ile görülebilmektedir. Modern çağa kadar neredeyse her çatışmada kullanılmıştır. Muhtemelen tarihte en çok kullanılan silah özelliği taşımaktadır. Mızrak, ucuz üretilebilir, eğitimi kolaydır, birinci derecede süvari silahıdır, savunma silahı olduğu kadar fırlatılabilir özelliğinden dolayı saldırı silahıdır (Çerezci, 2019: 482). Asyalı toplumlarda “mızrak” toplumsal gücün sembolüdür. Hem İran hem de Yunan mitolojilerinde kahramanları simgelemektedir (Hoseini-Nooraei, 2015: 147).

Sözlükte, “dürtmek; atmak, fırlatmak; delmek” gibi anlamlara gelen zerk kökünden türetilmiş bir alet ismi olan mızrâk (çoğulu mezârîk), sert ve esnemeyen uzun-ince ahşap bir gönderle ucuna takılmış taş (çakmak taşı, volkan camı), kemik, boynuz, bakır, tunç, demir veya çelikten mâmul bir temrenden oluşan dürtücü-delici bir yakın ve uzak dövüş silâhıdır; hedefe doğrudan dürtülerek yahut fırlatılarak kullanılır (Terzi, 2005: 3). Uzunluğuna göre “kargı” ve “harbe” adlarıyla da bilinen mızrak eski Türk silâhları arasında bayrak, sancak, süngü ve ciritle birlikte bir grup oluşturur (Çoruhlu, 2005: 4). Sarıca, Kutadgu Bilig’de mızrak kelimesinin “sanç” olarak geçtiğini ifade etmektedir; “ çerig sançmış alp er/ düşman mızraklanmış er” (Sarıca, 2008: 102).

Curl makalesinde; “hafif ve ağır mızraklar, bir veya iki elde trip, bloke etmek, atı indirmek ve güreşmek için kullanıldı. Bu teknikler, sert mesafe, hız, darbe, demir ve asimetri yasalarına tabidir.” Yazar, ayrıca mızrağın ikonik bir silah olduğunu belirtir (Curl, 2019: 27). Curl bu çalışmasında; Mızrağın nasıl kullanıldığını daha iyi anlamak için, dört tür kaynaktan bahseder; Ortaçağ Alman ve İtalyan dövüş kitapları, mızrak dövüşleri ve binicilik hakkında İber kaynakları ve nihayet mızrak kullanımını hakkında İslami kaynaklar (Curl, 2019: 31-32). Yetenekli bir atlı mızrak savaşçısının, düzgün manevra ve tüm teknikleri doğru kullandığı takdirde, yetenekli bir kılıç ustasına göre atlı bir dövüşü kazanma olasılığı çok daha yüksektir (Curl, 2019: 32).

İlk çağlardan, ateşli silahların bulunduğu döneme kadar önemini koruyan mızrağın tarihçesine baktığımızda, radyokarbon tarihlere göre, Hannover, Almanya yakınlarındaki Schöningen’deki bir kömür madeninde bulunan üç tahta mızrağın şimdiye kadar bulunan en eski av silahı olduğunu iddia edilmiştir. Yaklaşık 400.000 yaşında, altı ila 7.5 fitlik ciritle, asitleri kömür çukurunun yakınında yüksek miktarda tebeşirle nötrale edilmiş toprakta bulunduğu ve ilk insanların avlanabildiğini kanıtı olarak kabul edilmektedir (Kouwenhoven. 1997: web sayfası) tarihte bilinen en eski silah olduğu bu bilgiler bağlamında kabul etmek olanak dâhilindedir. Modern çağa kadar neredeyse her çatışmada kullanıldı ve muhtemelen tarihte en çok kullanılan silah olma özelliğini korumaktadır. Mızraklar iki geniş kategoriye ayrılabilir: yakın dövüşte itiş gücü sağlamak için tasarlanmış olanlar ve fırlatmak için tasarlanmış olanlar (genellikle cirit olarak adlandırılır).

Herodotos, “Massagetlerin giyinişleri ve yaşamları İskitlerinki gibidir; atlı ya da yaya savaşır. Okla ve kargı (mızrak) ile savaşır” demektedir. (Herodotos. I. 215/114) (Resim 1). Ayrıca Oksus hazinesinden bir parçada

Saka piyadesinin elinde mızrak olduğu görülmektedir (Head, 1992: 51, figür 35) (Resim 3). Grakov; “Atlı savaşçının kaçınılmaz olarak yay ve oka eşit ölçüde kullandığı bir diğer silah ise mızrak ve harbe idi. Savaşçı bu silahı ya fırlatıyor, ya saplıyor ve darbeyi aşağıya göre daha zayıf olan üst kısma indiriyordu” (Grakov, 2008: 182). İskitler hakkında yazarın verdiği bu bilgide mızrağın ok ve yay ile eşit ölçüde olduğu vurgusudur. Fırlatılabilir olması da daha kısa boylu olduğundan kaynaklanmaktadır. 1.80 ile 2.10 arasında boyutlarının olduğu belirtilmektedir. Strabon, elli kişilik çalışma gruplarına ayrılan çocukların at sırtında mızrak attıklarını, yay ve sapan kullandıklarını belirtmiştir (Strabon, 1929: XV.3.18). Durmuş’da Sakaların ok ile yaydan başka mızrak ve kılıç kullandıklarını belirtmektedir (Durmuş, 2007: 101). Ukrayna’nın güneyinde 1950’li yıllardan beri yapılan kazılarda çok sayıda Amazon mezarı bulunmuştur ve hatta Kafkaslar’da bile bu tür mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlarda ziynet eşyalarının yanında savaş araç ve gereçleri bulunmuştur. Bu tür buluntular arasında oklar, okluklar, mızraklar bulunmuştur (Rolle 1980: 96). Ayrıca, Türk kültür çevresinde kutlu sayılan ant törenlerinde kılıç başta olmak üzere balta, mızrak ve ok kullanılarak ant içilmekteydi (Durmuş 2009: 98). Türkler mızrağa, süngü demektedir. Kazılar sonucunda kurgan adı verilen mezarlar buluntularından ve kaya resimlerinden süvarilerin kullandıkları mızraklar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür (Ögel, 1984, 161). Moğolistan’ın HarHad kayaları üzerine çizilen Eski Türklerin elleri mızraklı ve zırh gömlekli atlıları, Türklerin harbe verdiği değeri göstermektedir (Hudyakov, 1986: 157). Chertomlyk’in (Harita 2) arkeolojik kazıları 1862’de başlatılmıştır. Kurgan, arkeologlar tarafından keşfedilmeden önce içeriğinin belirli bir kısmının soyulmuş olduğu da anlaşılmıştır. Kurgan içerisinden yüzlerce sayıda altın mücevherler ile bronz ok uçları, kılıç, mızrak gibi çok sayıda savaş aleti bulunmuştur. Bunun yanında yine altından ve gümüşten yapılan kupalar ve bronz kazanlar da kurgan materyallerindedir (Hinds, 2010: 35).

Grakov; İskitlerin mızraklarını fırlatıp, düşmana sapladıklarından bahsetmektedir. Ayrıca eserinde kazılarda birçok İskit mızrak uçlarına (eserinde resimlerini koymuştur) rastlandığını eserinin muhtelif yerlerinde belirtmiştir. Mızrakların malzemesi ve özellikleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır (Grakov, 2008: 100,182-183 vd).

Yine Türklerin, yakın savaşta, düşmana çevgan (cirit/mızrak) da kullandıkları belirtilmektedir. Çin kaynakları Hunların mızraklarının demir saplı ve küçük olduğunu belirtmişlerdir (Göksu 2015: 200). Okçuları ve ellerindeki batrakla (Kaşgarîye göre batrak, alp’in renklerini taşıyan mızraktır) hücumu hazır zırhlı savaşçıları taşıyan (Resim. 4) iri, şişman, düz sırtlı Sülek ve Kurikan atları beçkemlerle¹ süslenmiştir (Esin, 1995: 80). Gök-Türk Kitabelerinde geçen ifadelerde: “Silahı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi?(Ergin, 1978: 24). Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Tarafı II. 26 “ ... Çiklere (Çin Kavmi) karşı sefer ettim. Örpemde muharebe ettim. Askerlerini mızrakladım (Orkun, 1994: 60-61).

Marcellianus’a dayandırarak Ahmetbeyoğlu eserinde şunları yazmaktadır: “Onlar belirli bir mesafeden keskin, sivri uçlu, bronz veya demirden mızraklarla savaşır. Bunları hedefe fırlatmakta müthiş hünherlidirler. Mızrakları attıktan sonra atları dötrnala giderler” (Ahmetbeyoğlu, 2001: 160). Mızrakları fırlatıp geri dönüşleri Batı Hunlarının da “Kurt Kapanı” taktiği ile meydan savaşları yapmaları bize cirit sporu hakkında ipuçları vermektedir.

El-Cahız, Türk mızraklarını tarif ederken Haricilerin mızrakları ile karşılaştırarak vermektedir. “Haricilerin mızrağının kargısı (burada muhtemelen mızrağın ucundaki düşmana saplama yeri kastedilmektedir) uzun ve içi doludur. Türk mızrağının kargısının ise içi boştur. İçi boş ve kısa kargılı mızraklar hafif olduğundan daha iyi saplanır ve taşımaları, fırlatılmaları kolaydır” (el-Cahız, 1988: 70). El-Cahız, Türklerin mızrağın öncelikli olarak kullanma gerekçelerinden biri hafif olması, diğeri fırlatılabilir olmasıdır.

Nizamü’l-Mülk; Türk ordusunu anlatırken “50 kişiden bir kişinin mızrağı vardı” demektedir (Nizamü’l-Mülk, 1982: 24-25) (Nizamü’l-Mülk, 2010: 24). Malazgirt savaşının da en önemli silahlarından birisi mızraktır (Göksu, 2015: 207). el-Bondari, Malazgirt Savaşını anlatırken silahlardan edebi bir üslup ile bahsetmektedir: “ kılıçlar öttü, biraz yumuşak olan mızraklar raksetti, kargılar büküldü, süvariler cevelan yaptı, ölüm kaseleri dolaştı...” (el-Bondari, 2016: 39). Burada mızrakların raksetmesi sözünden Türklerin hafif silahlar kullandıkları fırlatıldıklarında rüzgâr ile etkileşimde bulunarak döne döne gitmesi kanaatine varmamıza neden olmaktadır.

¹ Beçkem: Savaş sırasında savaşçıların ayırt edilmesini sağlayan, ipekten ya da dağ sığırı kuyruğundan yapılan bir tür simge (Kaşgarlı, 2005: 179)

İbn Bibi, Türkiye Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan b. Keykavus'u tanıtırken: “ cömertlikte ve yiğitlikte dünyanın bir tanesi... Hızlı ata binmede, mızrak kullanmada... yüzbinlerce asırdır göğün gözü onun gibi bir yiğidi görmemiştir” (İbn Bibi, 1996: 163) diye abartılı bir anlatım ile sultanın mızrak kullanmadaki maharetini vurgulamıştır. İbn Bibi eserinde, Türkiye Selçuklu ordularının bütün savaşlarda mızrak kullandığını belirtmektedir (İbn Bibi, 1996: I/ 94-127-127-156-186-214-295). Göksu, Türkiye Selçuklu Dönemine ait minyatür ve taş kabartmalarda mızraklı figürlerin varlığından bahsetmektedir (Göksu 2015: 209). Dönemim sikkelerinde de mızraklı süvari tasvirlerinin olduğu belirtilmektedir (Göksu 2015: 210). Göksu, çevirisini yaptığı “Tarih-i Buhara” isimli eserin 87 nolu dipnotunda Verehşah/Verehşeh köyünde bulunan sarayda arkeolojik çalışmalarda elde edilen bir manzaranın “ ağzını açarak üzerine doğru atılan arslana mızrağını fırlatan bir avcı” tasvirinin olduğunu vurgular (en-Narşahi, 2013: 288-289. dn.87). Çıldır Başköyde tespit edilen kaya resimlerinde bir süvarinin elinde mızrak fırlatmak üzere olduğu görülmektedir (Fotoğraf 1) (Ceylan, 2015: 25). Buluntulardaki tasvirlerde de mızrak fırlatan süvari görüntüleri mızrağın önemli bir savaş silahı olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Manas destanının ikinci kolu olan Semetay destanında “ nayza sunup top buzgan (mızrak kaldırıp, düşman saflarını bozan)” sözünde mızrak ile saldırı da düşman saflarını bozmak dikkat çekicidir (Useev, 2017: 55). Yine Manas destanında Türk tanımlanırken ve kahramanlığı; “at ve silah ile bütünleşendir. Atı atılğan, hızlı ve mızrağının ucu da büyüktür” diye belirtilir (Useev, 2017: 58). Kazak ve Kırgız destanlarında kahramanların en önemli silahının mızrak olduğu görülmektedir.

Edigey destanında geçen delici silah olan mızrak şöyle tanımlanır; “ uzun sapı ve buna takılan demirden yapılmış temreniyle hedefe fırlatmak için kullanılan bir savaş aletidir (Atnur, 2017: 222). Oğuz Kağan Destanında; “ ey oğullarım, ben çok yaşlandım, çok savaş gördüm, mızrak ve çok ok attım, at ile çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Tanrıya borcumu ödedim. Yurdumu size veriyorum (Demirbilek, 2020: 69). Destanlarda geçen ifadelerde mızrakla ilgili bilgilerimizi pekiştirici niteliktedir.

Tarihte kullanılan mızrak çeşitleri her topluluğa göre farklılık arz etmektedir. Mesela Romalılar “Pillum” adı verilen ağır ve uzun mızrak kullanırlarken, rakipleri (özellikle Part/Arsaklar) atılabilen, öldürme olmasa da yaralayan ve safların dağılmasını sağlayan mızrak kullanıyorlardı (Çerezci, 2019: 482) Bir mızrak ne kadar uzunsa, shaftının kırılma olasılığı o kadar yüksektir. Zırhla temas ettiğinde kolayca kırılan bir mızrak delip geçmezdi. Zırhı delmek için tasarlanmış mızraklar uzun olduğu kadar kalın olmalıydı, bu da onların ağır oldukları anlamına geliyordu (Buttin, 1965: 82). Bu tür mızraklar, hem düşman piyadelerine karşı saldırı eylemlerinde hem de düşman süvarilerine karşı savunma önlemi olarak kullanılmaktaydı. Konuyu kısa mızraklar üzerine inşa edeceğimizden, bahsettiğimiz kısa mızraklar iki şekilde kullanılmaktadır. Birincisi at sırtında ya da yaya olarak fırlatma şeklinde olurken ikinci kullanılış şekli ise ön sırada bulunan askerlerin, düşman hattının yaklaşma olasılığına karşı arkasındakileri korumak amaçlıdır.

Persepolis'te günümüze kadar kalan eserlerde, Ahameniş askerlerini mızraklarla tasvir eden değerli oymalar bulunmaktadır (Resim 2). Ahameniş dönemlerinde cirit atma beş yarışmanın malzemelerinden biriydi. Pers krallarının çoğu barış zamanında da mızrak kullanılırdı ve askerleri zinde tutmak için av faaliyetleri gerçekleştirilmekteydiler.

Yunanlar, süvari birliklerine karşı uzun mızraklar kullanmayı tercih etmişlerdir. Çünkü atlı Part birliklerini böyle engelleyebileceklerini düşünmekteydiler. Keltlerde cirit tarzındaki mızrakları savaşlarda kullanmışlardır Mızrak, ucuz üretilebilir, eğitimi kolaydır, birinci derecede süvari silahıdır, savunma silahı olduğu kadar fırlatılabilme özelliğinden dolayı saldırı silahıdır (Çerezci, 2019: 482).

4. CİRİT

Mızrak ile ilgili verdiğimiz bilgilerden Türkistan'da yaşayan toplulukların ve özellikle de Türklerin kullandığı en eski savaş aletlerinden birinin, mızrak olduğu ortaya çıkmaktadır. Mızrak ile saldırı tekniği de talimler ile geliştirilebileceği düşünüldüğünde, bir spor türünün yani cirit sporunun bu talimlerin zaman içinde oluşmuş olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. At üzerinde bu mızraklarla oynanan oyundur. Cirit oyunu, köyler ve kasabalarda, bazen iki köy arasında bazen de köydeki delikanlıların kendi aralarında düğünlerde, ilkbahar aylarında veya pazar meydanında ürünlerini sattıktan sonra karşılıklı gruplar halinde oynanmaktaydı (Şapolyo, 1938:165-168). Cirit, kabuğu soyulmuş hurma ya da iyi cins sert ağaç dalından yapılır. Boyları 1–1,5 metre arasında olurdu. Cirit ağacı, budaksız, uçları ise ovaldi. Atıldığı zaman rüzgârın etkisiyle yön değiştirmemesi için biraz ağır olurdu.

Yaya olarak oynanabildiği gibi, çoğunlukla atlı olarak oynanan organize bir savaş oyunudur. Son derece hareketli, aksiyonu yüksek bir oyun olan cirit, özellikle Türklerin mızrak savurma konusundaki ustalığını pekiştiren bir savaş oyunu olmuştur. Cirit oyununda takımlar aralarında iki yüz metre bir boşluk olacak şekilde karşılıklı dururlar. Sıradan elinde cirit bulunan bir atlı, atını ortaya koşturur ve karşı takımdan bir kişinin adını söyleyerek “cevelan” yapar. Ciritini hedef alarak savurur. Sonra geri dönerek kaçar. Cirit atılan kişi ise cirit atan kişiyi kovalar ve ciritini ona savurur. Aynı anda öbür taraftan biri fırlatarak, ciriti arkasına savurana kovalar. Kovalayanı diğer taraftan bir yenisi kovalayarak oyun sürer. Ciriti ata vurmak yasaktır ve atılan cirit ata gelirse atan kişi oyundan çıkarılır. Cirit havada yakalanırsa tekrar atılabilir. Düşen cirit ise at koşarken eğilip alınır (Öztelli, 1976: 51). Uygurlar, cirit, gülle atma, avcılık, mızrak, kılıç spor faaliyetleri gerçekleştirmektedirler (İzgi, 2000: 42). Memlukler de, meydan oyunlarında savaşa hazırlık mahiyetinde “Bircas” adı verilen oyunda atlılar hedefe palmiye ağacından çomaklar fırlatırlardı (Hillebrand, 2015: 473). Tanımlanan spor farklı uygulamalar ile birçok Tütk Devlet ve topluluğu tarafından oynanmaktadır.

Osmanlı sultanlarının birçoğunun cirit sporu yaptıkları da bilinmektedir. Mesela Osmanlı Padişahı IV. Murad bunlardan biridir. Acar, 2013: 94-95, 176-179). Ancak, 1826 tarihinde Osmanlı Padişahı II. Mahmud, Osmanlı Devleti’nde atlı cirit oyununu yasaklamıştır (Kahraman, 1995: 507). Bu yasak Anadolu’da pek etkili olmamıştır, günümüze kadar gelecek şekilde oynanmaya devam etmiştir. Erzurum başta olmak üzere Erzincan, Bayburt, Balıkesir ve Konya gibi illerde halen oynanmakta olduğu bilinmektedir.

5. AT

At; binme, yük çekme, yarış veya taşıma gibi hizmetlerde kullanılan tek tırnaklı ve omurgalı hayvandır. Hayvanların evcilleştirilmesi insanlık tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bunların arasında atın fonksiyonu çok daha belirgindir ve medeniyetin gelişmesinde tayin edici rolü yüklenen unsurların başında gelir. Evcil hayvanlar içerisinde orduların en önemli araçları arasında olmuştur. Manevra gücü yüksek atlar ile savaşlar orduların başarısında önemli yer tutmaktadırlar. Hafif silahlarla savaş yapma özelliği olan ordular bu nedenden dolayı kazanmaları ihtimali daha da yüksek olabilmektedir. Ok, yay ve mızrak gibi silah kullanan orduların bu manevra gücü yüksek atları kullanmak suretiyle başarı yüzdeleri daha da artmaktadır. At ve silahlar ile ilgili birçok tasvirler tarihi kaynaklarda rastlamak mümkündür. Konumuz gereği mızrak ile at tasviri özellikle de Türk atlıları ile olan resim 4 te paylaşılmıştır.

6. CARRHEA SAVAŞI VE MIZRAK

İskit kökenli oldukları iddia edilen Partlar (Arsak), Ön Asya’da görünmeye M.Ö. 3. yüzyılda başladılar (İplikçioğlu, 2007: 47-48). Helenleşmiş bir Ahameniş (Akamenid) yönetimi yerine, Türkistan göçerliğine dayalı bir yönetim tarzını benimsemişlerdir. (Gartwaite, 2019: 59). Türkistan’dan göç edip, Helenleştirilmemiş Pers coğrafyasını ele geçiren Partlar, Seleucus’un piyadelerini, süvarileri ile yenince, M.Ö. 1. yüzyıldan M. S. 3 yüzyıla kadar Roma’nın doğudaki en önemli düşmanı olmuşlardır (Keegan, 1993: 479). Bu düşmanlık, feodal nitelikte İran’da kurulan Part (Arsak) Devleti’nin (M.Ö. 247) yayılcı bir eğilimde olmasından kaynaklanmaktadır. Partların, Medler, Armenia Kralı Tigranes, İskit kralı ve İbery kralıyla ittifak antlaşmaları yaptığı bilmektedir (Memnon, 2007: 53). Arsakların Batı ve Doğu İran ile Türkistan’da tartışmasız bir egemenlik kurması I. Mithradates (M.Ö 171- 139/138) zamanında olmuştur (Gartwaite, 2019: 62). Part tarihi hakkında genellikle bilgilerimiz Yunan ve Latin kaynaklıdır. Bu kaynaklar Part karşıtı bilgilerle doludur sadece askeri ve siyasi olayları anlatılırken kültürleri ile ilgili bilgilere rastlanmaz (Gartwaite, 2019: 69). Partların güçlenmesi Roma ve Ermenistan ile çatışma olasılığını artırmıştır. Ermenistan, Part ile Roma arasında güç dengesi rolünü üstlenmiştir (Gartwaite, 2019: 71). Roma-Part mücadelesi ilk kez III. Phraates (M.Ö. 70-58/57) döneminde olmuştur. Bilgiler sadece Roma kaynakları olduğundan şüphelidir. (Gartwaite, 2019: 72). Gartwaite, Part tarihi hakkında kaynak sıkıntısı yaşadığını sürekli olarak vurgulamaktadır.

Bu dönemde Roma’da askerler arasında iç siyasi çekişmeler önemli boyutlardaydı. Tam da bu iç çekişmelerin olduğu dönemde, Crassus’un Suriye Komutanlığı’na atanması ile Roma ile Part arasında mücadeleler de başlamış oldu. Bunlardan birisi olan Carrhea savaşı bölgenin bir nevi kaderini değiştirecek savaşlardan birisidir (Memiş, 2018: 134-135). Crassus’un hedefi Suriye coğrafyasını tamamen ele geçirip Part topraklarını istila etmektir (Morey, 1901: XXI/III). Bu amaçla yola çıkan Crassus’un birliklerinin önünü Part orduları Carrhea’ (Harran) da kesmişlerdir.

Part Devleti’nin başında II. Ordes (M.Ö 57-38) bulunmaktadır. Part ordularının başında da, Suren isimli komutan bulunmaktadır. Cassius Dio eserinde, Part ordularının özelliklerini şöyle belirtir: “askerleri zayıftır,

okçudurlar, piyadeleri azdır, atlı askerlerdir. (Cass. Dio, 1914: 15-3) yaşadıkları coğrafya at yetiştirmek için mükemmeldir çok hızlı hareket ederler aniden geri dönüşleri vardır (Cass. Dio, 1914: 15-4).

Part ordusunun mükemmel bir nizama sahip olduğu ve Part vuruşu/ at ışığı adını verdikleri taktikle saldırıyormuş gibi yapıp geri çekilip geriye doğru ok atarken, okçu birliklerde ok yağmuruna tutmuşlardır Roma ordusu bu şekilde tahrip edilmiştir (Memiş, 2018: 135) (Gartwaite, 2019: 73). M.Ö. 53'te gerçekleşen Carrhae Savaşı Türklerin tarih boyunca kullandıkları "kurt kapanı" taktiğini kullanmışlardır.

Plutarkhos savaşın seyrini şu cümlelerle anlatır: "Part Komutanı Suren, birliklerini parlak zırhlarla donattığı için ileri muhafızlarının arkasındaki kuvvetleri perdelemişti. Part komutanı Emir verince derin ve korkunç bir kükreme sesi ile savaş alanına doldurdular (Plutarkhos,1916: 23-6). Boynuzlarla ve davullar ile vahşi bir canavarın kükremesi gibi ses çıkartmışlardı (Plutarkhos,1916: 23-7). Part askerleri uzun saçlarını İskit tarzında alınlarının üzerinde topladılar ve daha heybetli görünmelerini sağladılar (Plutarkhos,1916: 24-2). Part öncü kuvvetleri, mızrakları ile Roma ordularının ön saflarını karışıklığa atmayı planladılar (Plutarkhos,1916: 24-3). Burada açıkça anlatılanlar mızrağın Türklerin savaş taktiğinin ilk saldırı silahı olduğunu ortaya koymaktadır.

Part süvarileri bir arada duran Roma piyadelerine saldırıp geri dönüyorlar dağılan Roma birliklerine her yönden tekrar tekrar saldırıyorlardı (Cass. Dio, 1914: 23-1) dönerek savaşıyorlardı (Cass. Dio, 1914: 23-2) Roma orduları bu karışıklıkta birbirlerine kılıçlarıyla vurmaya başlıyorlardı çoğu yoldaşlarını öldürüyorlardı. (Cass. Dio, 1914: Dio23-2). Bu savaş taktiğinde kullanılan silahlar ise mızrak ve ok olduğu görülmektedir. Kısa saplı mızraklara sahip olan Part kuvvetleri ön saldırılarında büyük bir ihtimal ile mızraklarını birbirlerine yakın bir biçimde duran Roma askerlerinin üzerine fırlatarak onların dağılmalarına neden oluyorlar ve geri dönmelerinden dolayı da Part askerlerinin kaçtığını düşünen Romalı askerler takibe başlıyorlardır. Takipleri esnasında da İskit atlıları gibi Part askerleri arkaya dönerek ok fırlatıyorlardı. İstedikleri yere çekebildikleri Roma kuvvetlerini böylece imha hareketi başlıyordu. Demir, bu atış şeklini "Parthia" veya "veda" vuruşu adı verildiğini belirtmektedir (Demir; 2018: 241)

7. MIZRAK VE CİRİT SPORU İLİŞKİSİ

Geleneksel Türk sporlarından ve aynı zamanda savaş sporu olarak kabul edilen cirit sporunun tarihçesi ile ilgili çok fazla bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Yaptığımız araştırmalarda bu sporun Osmanlı çağında özellikle şöenlerde toylarda ve düğünlerde gerçekleştirilen bir spor türü olduğu görülmüş, ancak tam olarak hangi tarihte böyle bir sporun başladığına dair net bir bilgiye ulaşamamıştır. Türklerin tarihte gerçekleştirmiş olduğu savaflara baktığımızda savaş düzeninde en öndeki birliklerin mızrak ya da okçu birlikler olduğu görülmektedir. Özellikle Mızrak kullanan askerlerin öncü kuvvet olarak saldırdıkları ve bu saldırılarında özellikle düşman saflarında ki zayıf noktaları ulaşmaya çalıştıkları ve bu zayıf noktalara doğru mızrak fırlattıklarına dair bilgilere rastlanmaktadır. Milat öncesi 53 tarihinde meydana geldiğini bildiğimiz Carrhae ya da Harran Savaşı'nda böyle bir uygulamanın yapıldığı görülmektedir. Bu savaş Part Devleti ile Roma İmparatorluğu arasında gerçekleşmiştir. Burada bahsedilen savaş oyunu olarak da kabul edilen Anadolu'da ve Türk coğrafyasında oynanmakta olan cirit oyununa benzer özellikler taşıdığı tahmin edilmektedir. Cirit oyununda da rakibe saldırıp dikkatlerini dağıtmak ve aniden geri çekilmek ve rakibin takip etmesini sağlamak şeklindedir.

8. SONUÇ

Türklerin bozkıra egemenliğini at binme, yay çekme, ok atma ve ustaca mızrak kullanma yeteneklerine bağlanıyor olsa da, bu egemenliğin arkasında binlerce yıllık öğ (akıl), ukuş (kavrayış), bilig (bilgi) birikimi vardı. Yayın, okun ve mızrağın gücü bunlardan geliyordu. Bahsettiğimiz bu özelliklerini elbette ki savaş meydanlarına taşımışlardır. Ancak öncesinde bunu sürekli tekrarlamışlardır. Bu bir tür talimdir. Bu talimler sportif ekinlikler halinde günümüze kadar gelmiştir. Bir savaş sporu olan ciritin kanaatimizce birçok savaşta düşmanı dağıtmak ve pusu alanına çekmek amacıyla yapılan öncü birliklerin mızrakları vasıtasıyla gerçekleştirdikleri savaş oyununun spor haline gelmiş halidir. Sonrasında da ok ile düşman tahrip edilmiştir. Sporun at ve değnek ile yapılıyor olması, çevik bir hareketle geri çekilme taktiğinin de savaşlarda uygulanıyor olması cirit sporunun Türklerin bu taktiklerindeki en önemli silahları olan mızrak ile saldırının sonucu ortaya çıktığı kanaatini güçlendirmektedir. O zaman cirit sporunun da tarihi biraz daha netleşebilmektedir. Türkistan kaynaklı bu spor Carrhae Savaşı'nda kullanılan mızrak ile ilk saldırı ve geri çekiliş ve düşmanın tahrip edilmesinin sportif etkinliğidir.

RESİMLER

Resim 1: İskit Tarağı, Solokho (Duran, 2016: 198)

Resim 2: Part askeri mızrak ile av figürü, pişmiş toprak (Skupniewicz, 2016: 64)

Resim 3: a) İskit piyadesinin elinde fırlatmak üzere olduğu mızrak b) Zırh, mızrak ve kalkan (Head, 1992: 51, Fig: 35)

Harita 1: Carrhae (Harran) Savaşı https://military.wikia.org/wiki/Battle_of_Carrhae?file=Carrhae.JPG (İndirilme tarih 07.06.2020)

Resim 4: Püsküllerle süslenmiş safkan bir süvari atının ve elinde mızrak ucuna takılmış bayrak tutan bir binicinin tasvir edildiği Sülek'te bulunmuş Türklere ait bir taş kazıma. (Esin, 1995: 90)

Figure 29. Map of the steppes and forest-steppes. a: Greek cities; b: the agrarian territory of the Greek states; c: centers of the Scythian steppes (settlements); d: kurgans and kurgan necropolises; e: local archaeological groups of settled population beyond the boundaries of the steppe zone
I-XII: local archaeological groups. I: Lower Dnieper; II: North-Western Azov region; III: Lower Don; IV: western Crimean; V: eastern Crimean; VI: Kizil-Koba (Eauridian) mountain area; VII: Sindo-Meot; VIII: east Podolsk; IX: right bank of the Central Dnieper; X: Posul; XI: Vorskin; XII: northern Donets
1: Kovalevka; 2: Alexandropol; 3: Krasnokutsky; 4: Bashmachka; 5: Tolstaya Mogila; 6: Chertomlyk; 7: Nikopol; 8: Kozel; 9: Timbalka; 10: Chmyrev; 11: Solokha; 12: Gaimanova Mogila; 13: Oguz; 14: Mordvinovsky; 15: Vilna Ukraina; 16: Shulgovka; 17: Melitopol; 18: Konstantinovka; 19: Dvugorbyaya Mogila; 20: Berdiansky; 21: Elizavetovskiy mogilnik; 22: Chaiani; 23: Apain-Sarcha; 24: Talaev kurgans; 25: Kul Oba and other kurgans on the Chersonese peninsula; 26: Karagedevashkhk; 27: I'Intsy (map: Wilhelmina Reyings-Amrhein)

Harita 2: Chertomlyk Kurganı (https://www.arkeotekno.com/pg_353_iskitlerde-kurgan-kulturu-ve-chertomlyk-vazosu) (İndirime Tarihi: 25.08.2020)

Fotoğraf 1: Çıldır Kaya resimleri, süvarilerin fırlatılmak üzere kullandıkları mızrak görülmektedir (Ceylan, 2015: 25)

KAYNAKÇA

Acar, Şinasi M., (2013), osmanlı'da Sportif Atıcılık Nişan Taşları, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.

Ahmetbeyoğlu, Ali, (2001), Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Buttin, Ffrançois, (1965), "La lance et l'arret de la cuirasse", *Archaeologia*, XCIX, pp. 96, 107.

Ceylan, Alparslan, (2015), "Çıldır Başköy Kaya Resimleri", 2, ss. 7-28.

Curl, Michael S., (2019), "Late Medieval Lance Use: Mounted Combat and Martial Arts in Western Europe from the 14th to the 16th Century", ss. 27-55. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17416124.2019.1573963> (İndirme Tarihi 14.08.2020)

- Çerezci, J. Özlem Oktay, (2019), “Göktürk Dönemi Madeni Silahları”, Akdeniz Sanat, C.13, S. 12, ss. 447-500.
- Daver, Bülent, (1992), “Savaş Barış Üzerine”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 10, ss. 181-186.
- Çoruhlu, Tülin, (2005), “Türkler’de Mızrak” , C. 30, ss. 3-4, İstanbul: TDV.
- Demir, Muzaffer, (2018), “Carrhea Savaşı’nın (M.Ö.53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler”, Cedrus, VI, ss. 233-243.
- Dio. Cass. (= Cassius Dio, Rhomaika) Kullanılan Metin ve Çeviri: Roman History, With an english trans: by E. Carry XL, 1914 (The Leob Classical Library).
- Duran, Muzaffer, (2016), Pers Ordu Teşkilatı, MÖ. 6-4. Yüzyıl, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta.
- Durmuş, İlhan, (2007), İskitler, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Durmuş, İlhami. (2009), “Türk Kültür Çevresinde Ant”, Millî Folklor, 84, ss. 97- 106.
- El-Bondari, Zübdat al- Nuşra Va Nühbat al Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), Çev. Kıvameddin Burslan, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Cahız, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, Çev. Ramazan Şeşen, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- en-Narşahî, (2013), Tarih-i Buhara, Çev. Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergün, Muharrem, (1978), Orhun Abideleri, 6. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, Emel, (1995), “Türk Sanatında At”, (Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık). Ed. Emine Gürsoy Naskali, ss. 54-90, İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Garthwaite, Gene R., (2019) İran tarihi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Grakov, Boris Nikolayeviç, (2008), İskitler, Çev. D. Ahsen Batur, 2. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Göksu, Erkan, (2015), Türk Kültüründe Silah, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Head, Duncan, (1992), Achaemenid Persian Army, Stockport.
- Heredotos, (2010), Tarih, Çev. Müntekim Ökmen, 6. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hilebrand, Carole, (2015), Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri, Çev. Nurettin Elhüseyni, 1. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hinds, Kathryn (2010), Scythians and Sarmatians, Marshall Cavendish, New York.
- Hoseini, Zohre- Nooraei, Tahmoors, (2015), “The Comparison of sport symbols and sings (archeryi spear, mace, sword, wrestling and weightlifting) among the legends of Iran and Greece”, Jnasci-Journal of Novel Aplied Scainces, 4/2, pp. 146-150.
- Hudyakov, Yuliy Sergeyeviç, (1986), Voorujeniye srednevekovih kočevnikov Yujnoy Sibiri i Centralnoy Azii (Ortaçağ Güney Sibiry ve Merkezi Asya göçebelerinin silahları) Novosibirsk.
- İbn Bibi, (1996), El-Avamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuknâme) I, Haz. Mürsel Öztürk, (1000 Temel Eser), Birinci Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bibi, (1996), El-Avamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuknâme) II, Haz. Mürsel Öztürk, (1000 Temel Eser), Birinci Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- İplikçioğlu, Bülent, (2007), Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İzgi, Özkan, (2000), Çin Elçisi Wang – Yen – Te’nin Uygur Seyahatnamesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kahraman, Atıf, (1995), Osmanlı Devleti’nde Spor, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Kaşgarlı Mahmut, (2005), *Divanü Lügati't-Türk*, Çev. Seçkin Erdi- Serap Tuğba Yurtsever, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Keegan, John, (1993), *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsün Dorukan, İstanbul: Sabah Yayınları.
- Kelly, Cristopher, (2016), *Attila (Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Çöküşü)*, Çev. Turhan Kaçar, I. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kouwenhoven, Arlette P., (1997), *World's Oldest Spears*, Amerika Arkeoloji Enstitüsü, Cilt 50 Sayı 3, Mayıs / Haziran., archive.archaeology.org/9705/newsbriefs/spears.html (İndirilme Tarihi: 06.06.2020)
- Köymen, Mehmet Altay, (1992), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alp Arslan ve Zamanı)*, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Memiş, Ekrem, (2018) *Eski İran Tarihi*, Bursa: Ekin yayınları
- Memnon, (2007), *Herakleia Pontike Tarihi*, Çev. Murat Arslan, 1. Baskı, İstanbul: Odin Yayınları.
- Morey, Willian C., (1901), *Outlines of Roman History*, New York: American Book Company
- Nizamü'l-Mülk, (1982), *Siyasetnâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, İkinci Baskı, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk, (12010), *Siyasetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, (1000 Temel Serisi), Birinci Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık, (1994), *Eski türk Yazıtları*, Üçüncü Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ögel, Bahaeddin, (1984), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüdenli, Osman Gazi, (2017), *Selçuklular I (Büyük Selçuklu Tarihi '1040-1157')*, 3 Baskı, İstanbul: İsam Yayınları.
- Öztelli, Cahit, (1976), "Cirit ve Cirit Oyunu Üzerine", Ankara: Geleneksel Türk Sporları Semineri.
- Plut. (Plutarkhos/Plutarch) *Cras. (=Crassus) Pomp. (= Pompeius-Pompey) Kullanılan Metin ve Çeviri: The Parallel Lives, Voll.III, 1916, Leob Claşsical Library, tarns Bernatte Perrin.*
- Reidü'd-din Fazlullah, (2010), *Cami'ü't-Tevarih (Zikr-i Tarih-i Âl-i Selçûk)*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Bilge Kültür Yayınları.
- Rolle, R., (1980), *Die Welt der Skythen*, Verlag C.J. Bucher, Frankfurt.
- San Tzu, (2013), *Savaş Sanatı*, Çev. Sibel Özbudun-Zeynep Ataman, 6. Baskı, İstanbul: Anahtar Kitapları.
- Sarıca, Bedri, (2008), "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, ss. 87-105, Erzurum.
- Sevim, Ali, (1988), *Anadolu'nun Fethi, Selçuklu Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Skupniewicz, Patryk, (2016), "The Himyarite "knight" and Partho-Sasanian art", *Historia I Świat*, 5. <file:///C:/Users/gru-3/Downloads/Skupniewicz%201409.pdf> (İndirilme Tarihi 20.05.2020)
- Strabo, (1929), *Geographica*, Trans. H. L. Jones, London, LOEB.
- Şapolyo, E. Behnan, (1938), "Ankara'da Cirit Oyunu", *Ülkü Dergisi*, 68, ss.165-168.
- Terzi, Mustafa Zeki, (2005), "Mızrak", C. 30, ss. 3-4, İstanbul: TDV.
- Useev, Nurdin, (2017), "Manas (Semetey) Destanı'nda Geçen Türk Kelimesi ve Kahraman-At-Silah Bütünlüğü", *Teke Uluslararası Türkçe- Edebiyat—Kültür Dergisi*, 6/1, ss. 52-64.
- Yusuf Has Hacıp, (1985), *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, 3 Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.